Brno, královské hlavní město markhrabství moravského, prostírající se mezi Svitavou a Švarcavou, kteréžto obě řeky 1 hod. cesty jižně Brna, u Přísenic, v jediný tok splývají, rozděleno jest nyní na čtyři okresy. Až do roku 1860. bylo vnitřní město zdmi a příkopy obehnáno, do něhož se jen několika branami vcházeti mohlo. Právě mezi nádražím, 209 m nad mořem ležícím, a protějším hotelem Padovcovým (1.) stála poslední brána Ferdinandova; nyní vše až na zbytky nepatrné zmizelo; na jejich místě jsou výstavné domy, a jen krásné sady (koliště, glacis) oddělují město od předměstí. Ulice jsou tu skoro vesměs dlážděny a vyvýšenými chodníky opatřeny. Podle hotelu Padovcova přijdeme Ferdinandovou ulicí na Kapucínské náměstí; zde jest klášter Kapucínův (2.) a kostel, 1651. dostavěný, s krásným obrazem „Nalezení sv. kříže“ na hlavním oltáři, slavným Sandrartem Jachimem malovaným, a s hrobkou, v níž se též tělo pověstného vůdce Pandurův, barona Trenka nalézá. (*a*)

V domě pod čís. 8. jest škola hudební r. 1842. založená. Přijdouce odtud na Zelný trh, spatříme v pravo Redutu (3.) s koncertním sálem; vedle stálo městské divadlo, které 1870. shořelo. Prostřed náměstí stojí kašna (4.) z 1696., nad níž se vypíná z tesaných kamenů zbudovaný kopec, Parnass zvaný. V něm viděti Herkula, spoutaného

Cerbera na řetěze vedoucího a po vrchu několik bohů; z vody vyčnívají delfínové, vysoko vodu metající. Výše na náměstí jest socha sv. Trojice, v levo v domě knížat Dietrichsteinských c. k. zemský soud civilní a vyšší zemský soud (5.) a v zákoutí zemské museum Františkovo (6.), přičiněním zvláště hraběte Ant. Bedřicha Mitrovského založené 1818. s drahocennou knihovnou (přes 26.000 svazků, mezi nimi česká bible z 1484., 13.000 map a výkresů, kniha Tovačovská atd.), obrazárnou, přírodovědeckými sbírkami a s mnohými vzácnostmi (pluh, jímž císař Josef II. dne 19. srpna 1769. u Slavikovic blíže Rousinova oral).

Starobrněnská ulice, kde v čís. 19. c. k. úřad lotterní (7.) se nalézá, ústí se náměstím, kdež stojí pěkný dům městský (8.), v němž obecní německá vyšší realka a spolek přírodovědecký umístěn jest. Nedaleko odtud jest nejvyšší bod města, 240 m, Petrov, na němž se vypíná kathedralní chrám sv. Petra (9.), v nynější podobě z 15. stol. pocházející, s pěknými varhanami a krásnými obrazy oltářními. (β) Na severní straně stojí přistavěná nízká věž s pobočními dveřmi, vedle nich v pravo kamenná kazatelna, s níž Františkán Jan Kapistran 1451. proti husitskému učení horlil. Věž tato, 1645. Švédy spálená, nebyla více dostavěna; brzy však bude chrám opraven a věž znova zbudována. Před chrámem jest biskupská residence a byty kanovníkův. Biskupství Brněnské bylo 1777. založeno; nynější biskup dr. František Bauer jest osmým biskupem Brněnským.

Částí vrchu Petrova jest veřejný sad zemský „Františkov“, v nynější své podobě přičiněním mor. místodržitele hraběte Mitrovského v 1814.—1818. zbudovaný. Před tím slul „Kalvarie“ podle křížové cesty na jižní stráni stávající; byl to holý skalnatý vrch (syenit), na nějž se tolik hlíny naneslo, by se stromy zakořeniti mohly. Prostřed temene stojí 20 m vysoký obelisk (10.) z mor. mramoru šedého

věnovaný císaři Františku I. na památku bitvy vítězné u Lipska. Opodál nalézá se sloupová síň (porticus) v řeckém slohu. Na jihozápadní stráni stojí starobylý sloup z enkrinitového vápence s letopočtem 1494., níže okrouhlou klenbou krytá studánka (fons salutis 1815.) s dobrou vodou.

Františkov poskytuje rozkošného rozhledu na Staré Brno a okolí. K jihu směřuje viadukt severní dráhy Ferdinandovy, první v Rakousku, 7. června 1839. otevřené, s 79 oblouky, za nímž odbočuje v levo dráha moravsko-slezská k Olomouci a Přerovu, stranou jest nádraží Rosické dráhy, 1856. otevřené, za ním Komárov, v dáli Tuřany s poutnickým chrámem P. Marie a s továrnou na kávový surrogat, před námi nádraží Jeřpické, blíže uprostřed zelnic a vinic ulice Novosadská, kde naproti škole 1839. vystavěné císař Josef II. 1788. školu založiti poručil; jest to ona o samotě stojící budova (11.) se zvoničkou; přímo pod námi Silniční ulice s 2. německým c. k. vyšším, 1883. vystavěným gymnasiem (12.) a českým tam 1873. umístěným c. k. ústavem ku vzdělání učitelek (13.). V Křídlovické ulici jest průchodní dům (14.) Ypsilantiho, knížete multanského, jenž Turkům ve válce proti Rakousku pomáhal a zajat byl. Nade vchodem jest z kamene vyobrazen, sedě se zkříženýma nohama a kouře z turecké dýmky; pod ním jest nápis s letopočtem 1788. U mostu přes Švarcavu stojí krásný 1878. vystavěný český c. k ústav ku vzdělání učitelů (15.) se školní zahradou a s českým c. k. nižším, 1883. zřízeným gymnasiem. Za mostem na Vídeňské ulici jest kostel a klášter Milosrdných bratří s nemocnicí a lékárnou (16.), založený 1747. hrabětem Leopoldem z Dietrichsteina. Za klášterem nalézá se hřbitov Starobrněnský, na němž až do 1794. kostelík sv. Václava stál a kdež odpočívá slavný jazykozpytec slovanský Josef Dobrovský, na cestě do

Krakova v klášteře dne 6. ledna 1829. zemřelý, jemuž kníže Salm 3 m vysoký železný náhrobek postavil, a pilný dějepisu moravského badatel a zemský archivář dr. Josef Chytil, jenž dne 10. března 1861. zemřel. Dále stojí kasárna pro dělostřelce (17.) a na konci ulice pro jezdectvo (18.). Za Vídeňskou ulicí založen jest nový ústřední hřbitov, na němž se 3. listopadu 1883. pochovávati začalo a na ostatních přestalo. V dáli viděti městečko Modřice s cukrovarem a Rajhrad s cukrovarem a s klášterem Benediktinův, Břetislavem I. 1048. založený. Na obzoru vypínají se za Výhonem, nejzápadnějším 355 m vysokým výběžkem hor Maršových, 550 m nad mořem Polavské hory (jurský vápenec) s troskami hradu Děvína, Mojmírem založeného. V pravo kláštera Milosrdných jest Červený kopec, 312 m, skládající se z červeného pískovce a slepence, a pod ním klášter Alžbětinek s nemocnicí a kostelíkem sv. Alžběty (19.), založený 1749. ovdovělou hraběnkou Alžbětou z Waldorfa. Na úpatí Žlutého kopce (292 m), též slepencového, na kterém se dva vodojemy s měkkou vodou nalézají, do nichž se tlakostrojem u lesa Pisárek, výletního místa s krásnými letohrádky, říčná voda (100.000 Hl denně) po železných troubách tlačí a odtud po městě rozvádí, jest opatství Augustianův (20.) s kostelem Nanebevzetí P. Marie, znamenitou to památkou goth. slohu, z cihel do kříže stavěným. Nad hlavním oltářem stříbrným, na 33.000 zl. ceněným a překrásným obrazem oltářním, který historický malíř Josef Rotter v Brně († 1764.) vyhotovil, ozdobeným visí ve stříbrném rámci sv. Lukášem prý malovaný obraz P. Marie, památka to byzantinského umění, již markhrabě Jan, bratr Karla IV., Augustianům daroval; před hl. oltářem visí překrásný stříbrný lustr, pod kůrem stojí bronzový sedmiramenný svícen z 15. stol., podobný onomu v bývalém chrámě Jerusalemském. Klášter chová znamenitou knihovnu (20.000 knih a rukopisův) a jiné vzácnosti. Zde žil Matěj Klácel, narozen

v České Třebové, český spisovatel, později redaktor českého časopisu v Americe; zde žije Pavel Křížkovský, narozen v Holasicích ve Slezsku, znamenitý hudební skladatel, který hlubokým pojetím nár. písní našich novou dobu národní hudbě československé připravil: dne 6. ledna 1884. † opat Řehoř Mendl byl bedlivým přírodozpytcem. Až do 1782. byly zde klášterské panny řádu Cisterciáckého, jimž česká královna Alžběta, vdova po králi Václavu II., 1322. klášter ten darovala, 1783. byl odevzdán Augustianům, kteří se sem od sv. Tomáše přestěhovali. V Měšťanské ulici stojí sloup P. Marie z 1728. a radnice se znakem Starého Brna: studně s kolem na hřídeli s řetězem, na němž vědro visí, a hrozen vinný; nyní jest tu obecná něm. škola městská dívčí a chlapecká. Na Pekařské ulici, kde se nyní hostinec „u bílého kříže“ nalézá, stál již v 13. stol. kostel a naproti klášter řádu Johannitův (21.) pro nemocné a poutníky; 1645. byl od Švédů spálen. Výše jest nová rozsáhlá budova zemské všeobecné nemocnice (22.) s pěknou kaplí sv. Anny.

V Dominikánské ulici jest v bývalém klášteře Dominikánův z 1230. pocházejícím ústav bohoslovecký od 1784. a na Dominikánském náměstí kostel sv. Michala (23.) s dvěma věžema v průčelí, v ozdobné podobě hrabětem Ondřejem z Kounic 1655. vystavěný, s 12 oltáři, krásnou kazatelnou. svržení pyšných andělů představující; pod kostelem jsou čtyři hrobky: Dominikánův, hrabat Kounických, Sereniych, Kolowrat-Liebsteinských. Naproti kostelu policejní ředitelství (24.) a v bývalém klášteře panenském, na jehož konci dolením někdejší kaple sv. Cyrilla a Methoděje, na hořením v rohu vytesaný trup lidský s oddělenou hlavou se nalézá, jest nyní c. k. místní vojenské velitelství (25.) V protějším koutě mezi kostelem a starým zemským domem (26.) jest nevydlážděný obdélník, bývalé prý to popraviště a zároveň pohřebiště. Starý zemský dům s věží, 1724. od zemských stavů

vystavěný, jehož síně malbami od Daniele le Gran ozdobeny jsou, slouží nyní úřadu magistrátnímu, obecné něm. škole dívčí a obecné kuchyni. Prostranným ozdobným dvorem přijde se na ulici Alžbětinskou, kde jest něm. vyšší škola průmyslová (27.) z 1874. a mor. průmyslové museum (28.) z 1882., kasárna novom. a staroměstská (29.), c. k. voj. intendance (dozorní) a genijní (stavitelský) úřad (30.), něm. měšťanská škola pro chlapce (31.), 1883. dostavěná, na niž mor. spořitelna nesla náklad, dům Pražákův (32.), Besední dům (33.) se Sokolovnou a krásným sálem, něm. c. k. vyšší gymnasium (34.) 1862. vystavěné, polytechnika (35.) 1850. založená a 1860. vystavěná, před níž bludné balvany, professorem Makovským 1882. u Svinova ve Slezsku objevené, před dávnými věky ledovými kry skandinavských hor tam donesené, složeny jsou, a něm. tělocvična (36.) ve slohu středověkém 1878. znovu zbudovaná.

V Údolní ulici jest klášter a kaple Milosrdných sester sv. Karla Boromejského (37.) s dívčí školou něm. Na konci této ulice jest školka pro lesní stromy a továrna na železné nádobí.

V Drevární ulici stojí r. 1871. obcí vystavěný sirotčinec (38.) pro chlapce, jejichž rodiče do Brna příslušeli. Na Veveří ulici nalézá se c. k. voj. zásobárna a pekárna (39.), biskupský seminář (40.), přičiněním biskupa hraběte Antonína Arnošta Schaaffgotsche z příspěvků v diecesi Brněnské sebraných, pro studující, kteří se duchovnímu stavu věnovati chtějí, 1852. zřízený. Ve Hřbitovní ulici jest dětská nemocnice (41.) 1846. založená, kde se chudé děti zdarma léčí; naproti kasárna dělostřelecká (42.), dále krásný městský hřbitov, kdež odpočívá František Sušil, professor bohosloví v Brně, český spisovatel, básník a horlivý sběratel národních písní, narozen v Novém Rousinově 10. června 1804., zemřel 1. června 1868.

Na Nové ulici vyniká dům Berglův (43.), podle plánu stavitele Votivního chrámu ve Vídni, Jindřicha Ferstla, zbudovaný, dům lékárníka Glassnera čís. 2., dále ústav Mariánský (44.) pro zaopatřování služek a sirotků s dívčí školou něm., dům Kellerův č. 38., zemská káznice (45.) a na konci této ulice vojenské cvičiště a c. k. monturní komise. K Nové ulici přiléhá krásný, po spůsobu anglickém založený sad Lužánky, dříve Jezovitům náležející, který 1773. císař Josef II. zemi daroval, o čemž nápis u vchodu svědčí; jest tam pěkný vodotrysk (46.) před hostincem a úhledný domek spolku bruslařského (47.) před loukou, která se na zimu vodou z Ponávky, Lužánkami tekoucí, zaplavuje. K Lužánkám přiléhá ve Stromořadí pomologická zahrada mor.-slezské štěpařské společnosti (48.), kde se každoročně rouby ku šlechtění ovocných stromů rozdávají; s ní hraničí školní zahrada (49.) německého c. k. ústavu ku vzdělání učitelů (50.), r. 1872. u Lužánek vystavěného, vedle níž se 1883. vystavěná budova pro české c. k. vyšší gymnasium (51.) nachází. Nad Lužánkami na výšině, Černá pole zvané, jest ochranovna se školou obecnou pro zanedbané chlapce (52.) a za ní hřbitov Zábrdovický.

Na silnici Františka Josefa jest kasárna zemské obrany (53.), dále klášter Milosrdných sester (54.) se sirotčincem a obecnou školou něm. pro dívky, za Svitavou pak jsou Zábrdovice s kostelem Nanebevzetí P. Marie (55.) s dvěma věžema; klenby kostela jsou krásnými malbami ozdobeny. Při kostele jest bývalý klášter Premonstrátův, 1200. Lvem z Klobouk založený a 1784. zrušený, nyní vojenskou nemocnicí a protější hospodářské stavení farou. Na Josefově jest tkalcovská škola (56), na Cejlu c. k. zemský soud trestní (57.) a chudobinec (58.), na kolišti nový c. k. celní dům (59.) z r. 1876. s c. k. úřady finančními; na-

proti němu dům Doretův (60.) a nové krásné něm. divadlo (61.) 1882. vystavěné, které se světlem elektrickým osvětluje. V Hradební ulici jest obchodní a průmyslová komora (62.) a ve dvou soukromých domech české c. k. vyšší gymnasium, r. 1867. otevřené.

Na výstavné ulici Nádražní vyniká Grand Hotel (63.), od něhož vede silnice pod nádraží na Křenovou, kdež jest chorobinec (64.) s kaplí sv. Štěpána, česká c. k. vyšší realka (65.), jatky (66.) a blíže mostu směle přes Svitavu klenutého sloup Zděradův (67.) v slohu goth. z 14. stol. pocházející a na památku prý zavražděného tu Zděrada postavený. (7)

Asi 300 krokův za mostem jest socha sv. Jana Křtitele s nápisem na podstavci, že zde zemský fysikus Dr. Jan Francour 3. května 1751. smrtí zachvácen byl; rodina jeho dala mu památník ten postaviti. V levo Křenové jest plynárna (68.) z 1846., za Svitavou při Olomoucké silnici hřbitov židovský a v pravo v poli rozsáhlý ústav pro choromyslné. V ulici Chrámové jest pěkná synagoga (69.) z r. 1852. Na Dörnrösslu nalézá se ústav pro hluchoněmé (70.), z r. 1832., kde se 130 chovancův obojího pohlaví vyučuje.

Prošedše tunel pod nádražím, octneme se opět v ulici Ferdinandově. Zde jest c. k. zemské finanční ředitelství (71.), kterýžto dům kníže Salm 1810. státu daroval, kostel sv. Magdaleny (72.) s bývalým klášterem Františkánským, který přičiněním kazatele Jana Kapistrana měšťané 1451. založili; 1786. byl klášter zrušen a z části farou, z části transportním (dopravním) domem vojenským učiněn. Vedle kostela jest hotel Neuhauserův (73.), v Josefské ulici kostel sv. Josefa (74.) z 1616. a klášter Voršilek z 1484. s dívčí něm. školou; v Minoritské ulici kostel sv. Jana Křtitele (75.) spojený s domem Lauretanským, tak zvaným podle kaple v něm se nalézající, která i se svatými schody od Archleba z Černé

Hory a Boskovic stavitelem Moricem Grimmem 1733. vystavěna byla. Klenutí kostela jest od Jana Etgensa malováno; na oltářích viděti krásnou práci sochařskou a malířskou; pod kostelem jest hrobka vymřelého již rodu pánův z Boskovic, kteří klášter, českým králem Václavem 1231. prý založený, bohatě nadali a jimž dům protější, nyní kavárna „u pošty“ patřil. (δ) V klášteře byly od 1809. posluchárny a silozpytna filosofického ústavu, později c. k. normální hlavní škola a nyní česká obecná škola soukromá, Maticí vydržovaná. V Janské ulici vyniká velkolepá budova něm. c. k. vyšší realky (76.), poštovního a telegrafního úřadu (77.) a mor. spořitelny (78.), v Panské ulici č. 1. čtyřpatrový dům Falkensteinův. — Radnickou ulici zdobí radnice (79.) z 1511. v nynější podobě vystavěná, s krásným goth. portalem; na vysoké, pavlačí opatřené věži jsou hodiny, v radnické síni krásná socha císaře Františka, J. Kieslingem vyhotovená; městský archiv chová mnoho zajímavých listin již od 1243. a nynější starosta Gustav Winterholler pečuje o uspořádání jeho; ve dvoře visí krokodil, bezpochyby nějakým kupcem vlaským ve 14. století donesený (ε) a pověstné kolo Brněnské (ζ). Na zadním průčelí radnice v ulici Mečířské viděti ve zdi kamennou hlavu. (η) V domě proti Panské ulici jest od 1746. c. k. generalní zemské velitelství (80.).

Velké náměstí tvořící trojúhelník vyznamenává se krásnými a památnými budovami, jako dům Kleinův č. 20. s krásnými arkýři, čtyřpatrový dům Komárkův č. 22. z r. 1508., jehož průčelí vypuklými obrazy a fresky (plochými obrazy malovanými) bohatě ozdobeno jest; byl 1649. od Greifenfelsa z Tülsenburka obcí koupen a statečnému obhájci Brna proti Švédům, Radevitu Souchesovi, darován; dům královský čís. 25. s krásnými znaky, v němž členové královské rodiny za pobytu svého v Brně bydleli; palác knížat Kounických č. 28., kde 2.

května 1619. stavové se sjeli a Bedřicha, hraběte falckého, za markhrabí moravského zvolili: dům Lichtensteinův č. 5., palác hraběte Mitrovského č. 8. s vypuklými ozdobami; dům Herringův č. 10., dům Žerotínův č. 11., ústav šlechtičen (81.) na rohu Kobližní ulice s věží a kaplí, 1654. hraběnkou Johannou Magnisovou pro osiřelé nemajetné šlechtičny založený; nejvyšší představenou jest vždy císařovna jakožto markhraběnka moravská. Sloup Marianský (82.), který měšťané 1680. na poděkování za odvrácení moru zbudovali, slouží zároveň s cestičkou úhledně dlážděnou za poledník Brněnský.

V Rudolfské ulici jest dům hrabat Dubských (83.) č. 3., c. k. soud okresní a obchodní škola v domě rytíře Chlumeckého (84.) č. 6.; na domě č. 12. vězí koule mezi letopočtem 1645. V Jakubské ul. jest ném. měšťanská škola pro dívky (85.), parní lázeň „u Diany“ (86.), farní chrám sv. Jakuba (87.), překrásná stavba v slohu goth. z enkrinitového vápence, mědí krytý, vně silnými pilíři opřený, jehož klenba na 18. sloupech spočívá, stál již 1199., rozšířen však mezi 1314.—1480. Má vysoká okna s krásnými novými malbami na skle a věž 90 m vysokou. Za hlavním oltářem jest pomník, památce 6. srpna 1685. zemřelého polního maršálka hrab. Ludvika Radevita de Souches 1722. postavený. Na faře chová se vzácná sbírka 113 rukopisů ze 14. a 15. stol. a 220 tiskopisů starožitných, nejvíce dary bývalých zde farářů, jejichž podobizny od 1621. ve farním domě rozvěšeny jsou. Před 300 lety stálo okolo kostela, kde až do 1784. hřbitov se nalézal, několik kaplí, z nichž zbylá kaple sv. Mauricia (88.) skladištěm učiněna jest. V Kostelní uličce jest ústav zaopatřovací (89.) pro zchudlé měšťany Brněnské, dne 1 března 1832. na památku čtyřicetiletého panování císaře Františka městskou radou založený.

Jednu stranu Jezovitské ulice tvoří bývalý klášter Jezovitův (90.) se sedmi dvory, kostelem Nanebe-

vzetí P. Marie a hrobkou. Dříve stál zde klášter panenský řádu sv. Dominika 1239. měšťanem Oldřichem Schwarzem založený; však již před 1239. stál tam kostelík P. Marie. R. 1578. odevzdáno stavení Rudolfem II. Jezovitům kteří je rozšířili, nynější krásný kostel zbudovali a v něm kardinálu Františku z Dietrichsteina 1607. mramorový pomník postavili; klášter jejich 1773. zrušený jest od 1779. kasárnou, a kostel, jenž krásnou malbou se stkví, vojenským kostelem učiněn. Ve Švédské ulici jest pěkná budova něm. vyšší dívčí školy a ústavu pro vzdělání učitelek (91.)

Lažanské náměstí, tak zvané po oblíbeném dne 7. listop. 1847. zemřelém místodržiteli, vyniká chrámem sv. Tomáše s rozsáhlým stavením c. k. místodržitelství (92.). Stavení to bylo až do 1783. klášterem Augustianův, který pak na Staré Brno přeložen jest. V kostele tom spočívají markhrabě Jan a Jošt, kteří klášter 1350.—1353. založili a jejichžto kamenné sochy portál budovy místodržitelské zdobí. Naproti kostelu umístěn jest spolek průmyslový (93.), dále jest dům Kouničův (94.). V Joštově ulici jest monumentální budova nového zemského domu (95.) 1878. vystavěná, s krásnou sněmovnou a zemským archivem, obsahujícím mnoho pro dějepis moravský důležitých listin; též jest tam český passional z 1475., bible z 1488., 20 děl velikého učitele Jana Amosa Komenského a sbírka mincí k markhrabství se vztahujících. Nynějším archivářem jest neunavný badatel mor. dějepisu a spisovatel Vincenc Brandl. Naproti zemskému domu jest evang. škola (96.), na Ratvitově nám. ev. kostel (97.) ve slohu čistě goth. Jindř. Ferstlem vystavěný, k němuž 8. září 1863. základ položen byl. Až do vystavění tohoto chrámu měla obec evangelická od 1783. svou modlitebnu v Alžbětinské ulici za školou průmyslovou, jež byla dříve školou evang., v nynější tělocvičně obecní něm. vyšší realky. Naproti kostelu evang. jest ústav sle-

pých (98.) z 1847. za řízení proslulého Jana Schwarze, kdež se vyučují chovanci obojího pohlaví v předmětech školních, hudbě a ručních pracích. Vedle ústavu stojící nárožní hostinec č. 6. koupen jest za 60.000 zl. pro české divadlo.

Špilberk (99.), 290 m nad mořem, jest nejvyšší západní část vrchu, na jehož východním úbočí větší díl Brna leží. Dříve slul hradem Brněnským, k němuž se všechny děje, před rokem 1200. Brna se týkající, vztahují. Jméno něm. Spielberg zjevuje se nejprve 1279. a znamená vrchol, na němž hrad stojí; hrad sám teprv 1317. jménem tímto nazván jest. Jméno to pochází tedy z oné doby, kde v Brně již dosti Němcův bylo. Na vrchu tom prý každého roku střelba do ptáka, národní slavnosť, již rada městská v létě pořádala, odbývána jest. Na místě k tomu určeném, Ptačí louka zvaném, byl na vysokou týč postaven pták, po kterém účastníci šípy stříleli. Odměnou byl prý kus sukna, šat a pod. věci, které městská rada k tomu ustanovila. Místo této střelby do ptáka nastala později střelba do terče, což se nyní v Pisárkách děje a k čemuž až po dnes město odměny daruje.

Špilberk byl původně hradem župy Brněnské, v 11. a 12. stol. sídlem údělných knížat Brněnských a později hradem markhrabským. V době husitské byl Prokopem Malým 1428. marně obléhán; 1468. dobyl ho král Matiáš po 9měsíčním obléhání, když město střelbou posádky, která králi Jiřímu věrna zůstala, celé již porouchano bylo. Za tou příčinou hleděli Brňané hrad ve své držení dostati, což se jim také podařilo. Ferdinand I. daroval Špilberk 1560. stavům mor. a ti ho městu prodali. Roku 1578. lehl hrad popelem, načež znovu opevněn a několika děly opatřen jest. Když pak Brno vzpoury 1619. proti Ferdinandovi II. se súčastnilo, odňal kardinal a biskup Olomoucký, podporovatel Jezovitův, rádce císaře Rudolfa a Matiáše, císařem Ferdinandem za gubernatora Moravy učiněný a titulem knížecím vyznamenaný Dietrichstein hrad za trest

Brňanům, čímž zase v držení zeměpanské se navrátil. Roku 1643. a 1645. dobývali ho Švédové a 1742. Prusové marně.

Hradu Špilberku užíváno jako každého hradu za vězení; výhradně však vězení státní zřízeno na něm 1742. pro vězně déle než na 10 let odsouzené a zůstalo jím až 1855., čímž smutně v celém světě vzdělaném proslul. Mimo vůdce Pandurského barona Trenka seděli tu: franc. poštmistr Druet, který Ludvíka XVI. na jeho útěku poznal a zajal a pro jeho smrť hlasoval; vlaský básník Silvio Pellico kromě jiných šlechticů, jako Carbonari 1821., pak mnoho vynikajících mužů národa polského, kteří se 1846. polského povstání súčastnili; pověstný Babinský, vůdce loupežnický, byl zde od 1840. až 1857., pak v Kartouzích u Jičína, odkudž 21. května 1861. po přestálém trestu propuštěn a jako zahradník u Milosrdných sester v Řepíně u velikém stáří zemřel; též zde byl jakýs polesný 18 let nevinně vězněn.

Ze starých staveb se jen malé zbytky zachovaly; v jihovýchodním příkopu jest vchod do kasemat, hrozných to podzemních žalářův o dvou patrech beze světla, v nichž se též malé dřevěné komůrky 2 m dlouhé, 1 m široké a 3 m vysoké nalézaly; v těch byli vězňové jednotlivě ukováni a jen chlebem a vodou živeni; část těchto žalářů jest nyní obecenstvu přístupna. V druhém dvoře jest vchod do kostelíku sv. Trojice v nynější podobě z 1693. pocházející, při níž se kaple Trenkem vystavěná nalézá. Ve dvoře třetím jest 135 m hluboká studně, z níž vězňové vodu kolem, jež šest mužů šlapalo, vážili. Na hřídeli jsou dvě vědra na drátěném laně upevněna, z nichž jedno vzhůru, druhé dolů se pohybovalo; vytažení jednoho vědra trvalo 10 minut. Celý hrad obehnán byl několika zdmi, jimiž také s městem ve spojení stál. Když byli Francouzové 1809. hlavní opevnění sbořili, přestal Špilberk býti pevností a užívá se ho nyní jako kasárny. Stráně jeho, dne 12. září 1862. císařem městu věnované, byly péčí bývalého purkmistra Brněnského, dvorního rady Christiana rytíře d'Elverta,

jemuž tu na počesť památník postaven bude, v rozkošné sady proměněny, v nichž obecenstvo čerstvého vzduchu a překrásné vyhlídky na půvabné okolí požívá.

Odtud viděti na záp. Kraví horu (329 m) s prachárnami, na severu městečko Královo pole, jinak Kartouzy po bývalém tam 1371. markhrabím Janem založeném, 1782. zrušeném klášteře Kartuzianův zvané, v kterém nyní c. k. kadetní škola se nachází; v dáli 3 hodin nejvyšší vrch v okolí 557 m vysoký skalnatý hřeben ze slepence hrubozrnného, Babí lom neb Svinošický kopec nazvaný, od něhož se 1 hod. východně poutnické místo Vranov (455 m) s krásným chrámem a hrobkou knížat Liechtensteinských nalézá; severovýchodně kopec Hády (423 m), pod nímž se Svitava vedle prvního tunelu státní dráhy vine; východně Židenický kopec (307 m) s vinohrady, Nová neboli Bílá hora (304) nad Julianovem a blíže silnice Olomoucké Stránská skála (307), kde se též enkrinitový vápenec nalézá; v pravo jmenované silnice vápencový lom Švédské hradby zvaný (256 m) a v dálce vrch Pratecký (324 m), s něhož Napoleon dne 2. pros. 1805. památnou bitvu u Slavkova řídil.

Jméno města, Brno, chce snad říci tolik co místo obrněné, opevněné. Nebylo původně městem, jelikož před rokem 1200. na Moravě o městech v pravém slova smyslu řeči býti nemůže, než že počátkové pozdějšího města tvořeni jsou hradem župním, jenž se hrad Brno nazýval. Podle hradu povstalo znenáhla předhradí, zaujímajíc v sobě asi jihovýchodní část nynějšího města, a toto předhradí, valem a hradbami též opevněné, povýšeno bylo 1243. králem českým Václavem I. na město podle způsobu německého, to jest: obyvatelé předhradí vymaněni byli ze soudní správy královských úředníků na hradě sídlících, obdrževše vlastního soudce a vlastní radu ze středu svého.

Již tenkráte provozovalo město Brno znamenitý obchod kupci flanderskými (vallonskými), jimž k vůli 1231.

chrám sv. Mikuláše na Velkém náměstí. r. 1870. zbořený, vystavěn jest. Mimo tyto cizí kupce bylo již tehdáž v Brně mnoho židův (na nynější Křenové), kterým král Otakar 1268. práva dílem obnovil, dílem znovu ustanovil. což o neobyčejné nepředpojatosti, jakž ji za onoho času málo vidíme, onoho krále svědčí.

Že již tehdáž v Brně dosti Němců bylo, vidno z toho, že v rozepři mezi faráři u sv. Jakuba a na Petrově slovanští obyvatelé sv. Petru. němečtí sv. Jakubu přikázáni byli. Od toho času, co Brno povýšeno jest na město německým právem obdařené, valně se přistěhovali sem Němci a obchod zvláště s nízozemskými sukny se velmi zmáhal, čímž město velikého bohatství nabylo. Král Jan Lucemburský, jenž od města a bohatých měšťanů peněz vypůjčoval, rozmnožil práva Brnu, což i Ferdinand I. a Rudolf II. činili.

Brňané byli hlavní nepřátelé husitského učení a odbojníci krále Jiřího, začež jim 1469. královskou posádkou na hradě mnoho bylo trpěti. Sotva však se protestantismus německý až do Moravy prodral, tu Brňané ihned k němu přilnuli; nicméně však vlivem všeobecné správy zemské, která se jazykem českým řídila, i v Brně jazyka českého se užívalo aspoň v dopisech státních, ano ještě v druhé polovici sedmnáctého století psávala rada městská jazykem českým.

Roku 1428. dobývali Táborité pod Prokopem Malým marně Brna. Když byli Švédové 1643. Olomouce dobyli, přitáhli k Brnu, spálili předměstí, při čemž také budovy na Petrově shořely; nedostatek potravy a válka s Dánskem vypuklá přinutily Torstensona odtáhnouti; ale dne 3. května 1645. oblehl Torstenson opět Brno. Polní maršálek Radevit Souches dovedl roznítiti mysl měšťanův a studentů k takové vytrvalosti, že se Švédům ubránili, načež tito dne 15. srpna po zoufalém posledním útoku odtáhli. Za statečnou obranu města povýšil král Ferdinand III. 22 radních do stavu

šlechtického, rozšířil městský znak, že dovolil ve zlatém podlouhle vejčitém štítu černého orla dvouhlavého s roztaženýma křídloma užívati a do znaku jméno jeho: F. III. přijati, kteréžto značky se mezi hlavami orlovými pod zlatou c. k. korunou s okrajním nápisem: „Sigillum Senatus Populique Brunensis“ nalézají. Na prsou orlových jest starý znak městský: štít se čtyřmi trámy příčnými, z nichž první a třetí červené, ostatní stříbrné jsou.

Studentům daroval hradbu jimi hájenou za místo ku hrám, která odtud hradba studentská se nazývala a na místě nynější zahrady místodržitelské se nacházela. Každoročně dne 15. srpna světí se v Brně slavnosť švédská; v chrámě sv. Jakuba slouží se slavná mše, při čemž ozbrojený sbor měšťanský, jemuž 1845. ku dvoustěleté slavnosti této císař Ferdinand Dobrotivý prapor daroval, na počesť střílí.

Roku 1742. obléhali Prusové od 31. ledna Brno, až je arcikníže Karel Lothrinský dne 7. dubna donutil ustoupiti. Dne 19. listopadu 1805. bylo město Francouzi obsazeno. Císař Napoleon bydlel až do bitvy u Slavkova (dne 2. prosince) v místodržitelství a po uzavření míru dne 12. ledna 1806., když si byl opevnění hradu Špilberku dobře prohlédl, odtáhl. Po bitvě u Vagramu a uzavření příměří ve Znojmě pobyli zde opět Francouzové od 12. června 1809. až do uzavření míru Vídeňského dne 14. října. Roku 1814. sešli se zde tři spojení mocnářové: císař rakouský František I., ruský Alexandr I. a král pruský Bedřich Vilém III. před rozhodující bitvou u Lipska. Dne 12. července 1866. obsadili Prusové Brno, a po uzavření míru Pražského (23. srpna) odtáhli; hroby u Kartouz a na Zábrdovickém hřbitově upamatují nás na jejich návštěvu.

Radostný cit vzbuzuje však v srdci každého Brňana vzpomínka na ony šťastné doby 11. a 12. června 1880., kdy v jejich středu náš nejlaskavější císař pán František

Josef I. návštěvou dlel, by se o vzkvétání města na vlastní oči přesvědčil.

Brno, jež nyní na 2500 domů s 80.000 obyvately čítá, mezi nimiž 73.000 katolíků, 1300 evangelíků a 5000 židů a kde podle úředního sčítání z 1880. se 48.000 Němcův a 32.000 Čechů nalézá, jest jedním z nejprůmyslnějších měst (rakouský Manchester), v němž zvláště soukenictví na vysokém stupni stojí. Zde byla první továrna na jemná sukna Leopoldem Köffilerem, po němž jedna z ulic Brněnských nazvána jest, r. 1760. na Nové ulici v čís. 25., nyní Schmalova továrna zvaném, zřízena, v jejímž velikém dvoře 44 domků pro dělníky vystavěl. Na počesť císaře Josefa II., který továrnu tu prohlédl, jest na domě ve dvoře památní deska mramorová s nápisem: Znalci a podporovateli továrnictví Josefovi II. dne 13. září 1781. Nyní jest v Brně asi 100 továren (přádelny a tkalcovny), které ročně přes 250.000 centů vlny spracují. Mimo to jsou zde továrny na kůže, rukavice, klobouky, stroje, vozy, nádobí kovové, cukr, olej, slad, líh, likéry a rosolky, sodovku, hudební nástroje, dělané květiny, nábytek, lepenku na střechy, na mýdlo a svíčky stearinové, škrob, draslo, výrobky lučebnické, mnoho barvíren a valchoven, železáren, parní mlýny, pivovary, cihelny atd.

V Brně odbývá se 7 trhů výročních: 4 v městě a 3 na Starém Brně, mimo týdenní trhy ve středu a v pátek.

Brno jest první město v Rakousku, kde se parního stroje (1814.) a osvětlování elektrického (1882.) užívati počalo.

Mimo již jmenované školy jest zde 10 něm. obecných škol veřejných, 1 česká obecná škola veřejná od 1882. na Josefově a 1 na Křenové od 1883., 1 soukromá na Starém Brně, 6 něm. soukromých škol, 14 něm. mateřských škol obecních a 5 českých s parallelkami Maticí vydržovaných, 2 jesličky, mimo několik soukromých ústavů pro jazyky moderní a ruční práce ženské.

Pověsti.

a) Trenk František narodil se 1. ledna 1711. v Reggiu v Kalabrii, kdež otec jeho v rakouském vojsku byl podplukovníkem; když otec později z Italie se navrátil, byl dán mladý Trenk na vychování do Vídně, načež se stal důstojníkem. Pro svůj nevázaný život a nekázeň musil se však brzy svého místa vzdáti, načež 1738. sebrav sbor asi 300 mužů, přitrhl k Rusům, tehdáž pod maršálkem Münnichem v poli proti Turkům stojícím. Svou divokou odvážlivostí získal si brzy přízeň Münnichovu; když však jednou spoličkoval svého plukovníka, jenž mu v jeho odvážlivých a vojenskému řádu se příčících pokusech bránil, byl před soud vojenský postaven a k smrti odsouzen. Trenk však učinil Münnichovi návrh, aby mu dal milosť, srazí-li v nejbližší seči svou šavlí hlavy třem Turkům. Münnich svolil, a Trenk navrátil se za nedlouho se čtyřmi tureckými hlavami k sedlu připevněnými. Byl na to jmenován majorem. Za svou statečnosť u přechodu přes Bug, Dněstr a Prut pochvalou byv vyznamenán, počínal si tím nevázaněji a spoličkoval opět nového svého plukovníka, který mu v jeho pošetilostech zbraňoval. Za to byl Trenk podruhé k smrti odsouzen; trest tento byl mu však nejprve na vyhnanství do Sibíře a po té zase na šestiměsíční vězení v Kyjevě zmírněn. Po přestálém trestu vrátil se Trenk na své statky ve Slavonii, kde na vyhubení loupežnických tlup zřídil si sbor Pandurů ze svých poddaných. Při vypuknutí války mezi Rakouskem a Pruskem 1740. nabídl Trenk své služby Marii Teresii, kteréžto nabídnutí přijato bylo. Sebrav sbor Pandurův na vlastní útraty, vtrhl s ním 1741. do Bavor, kde mnohé platné služby věci rakouské prokázal, však loupením, pálením a vražděním velikých ukrutností se dopustil. Za tou příčinou byl do Vídně povolán, aby se ze svého jednání ospravedlnil, tam uvězněn, po měsíci však propuštěn;

načež zase k vojsku se odebrav, sbor svůj na 4000 mužů rozmnožil a s ním k Rýnu se obrátil. Přeplaviv se přes Rýn 1743., vtrhl zároveň s rak. vojskem do Elsas, kde podobně jako v Bavořích si počínal. Když pak šťastným úspěchem vojska pruského v Čechách arcikníže Karel nucen byl zpět přes Rýn odtáhnouti, tvořil Trenk se svým sborem zadní voj, v kterémžto postavení tuhé půtky s vojskem nepřátelským podnikal. Později byl však Trenk poražen od Bedřicha II., který lstivým spůsobem Trenkovi vyloupení svého tábora ponechav, zatím prince Karla porazil. Ze příčiny té byl Trenk obviněn, jakoby byl podplacen od Bedřicha II., jehož prý se snadno zmocniti mohl. Ve při o tom vedené svědčili proti Trenkovi 23 důstojníci z jeho sboru. Trenk byl sice za nevinna uznán, avšak odsouzen k zaplacení náhrady 120.000 zl. svým obžalovatelům, jež byl libovolně vyhnal. Když pak se k tomu neměl a nevážnosť k rozkazům císařovny zřejmě na jevo dával, jest opětně pohnán před radu vojenskou, kde však velmi nevázaně sobě počínal a na samého předsedu té rady se vrhnuv, jej škrtiti se jal. Za to jest uvězněn a bedlivě střežen v arsenalu Vídeňském, odkud však brzy lstí na svobodu se dostal. Podplativ důstojníka, který jej měl pod dohlídkou, stavěl se mrtvým a v stavu tom byl odnesen na hřbitov, odkud do Hollandska utekl, kde však brzy vypátrán, zpět do Vídně přiveden a k doživotnímu žaláři na Špilberku odsouzen byl. Tam zemřel 4. října 1749., jak se praví, samovolným otrávením. Trenk byl muž krásný a vzdělaný, mluvil správně sedmero jazyky, měl neobyčejnou sílu tělesnou a byl až k neuvěření otužen proti všem vnějším nehodám a obtížím života. Před svou smrtí odkázal klášteru Kapucínskému 4000 zl.

β) Na Petrově, kde nyní biskupský chrám se vypíná, stál prý za pohanských dob chrám bohyně Krasopaní (Lady), z kvádrových uměle na povrchu otesaných kamenů zbudovaný, vnitř zlatem a drahokamy bohatě ozdobený. Zde

seděla bohyně na zlatém voze dvěma holubicema a dvěma labutěma taženém, prostovlasá, majíc na hlavě myrtový věnec červenými růžemi propletený, z jejíchž pootevřených úst poupě vyčnívalo, na prsou zářící pochodeň, v pravici tři zlatá jablka, v levici zeměkouli; za ní stály tři gracie též prostovlasé, zády k sobě obrácené, levicí vzájemně si zlaté jablko podávajíce a pravicí přijímajíce. Rozšířením víry křesťanské byl tento pohanský chrám sbořen a kníže Mojmír dal na jeho místě křesťanský kostel postaviti, který bohatě nadal; nepřátelé však ho spálili, načež Svatoplukem nový vystavěn a sv. Methodějem r. 884. posvěcen byl.

γ) Pověsť o Zděradovi vypravuje následovně: R. 1091. táhl český král Vratislav II. proti svému odbojnému bratru Konrádovi, vévodovi Brněnskému, a obléhal Brno. S ním byl jeho syn Břetislav, bujný královic, který nedávno na válečném tažení v Sasích v řece při koupání nepřítelem přepaden a jen s těží zachráněn byl. Ve vojsku královském sloužil též vojevůdce Zděrad ze Švábenic, oblíbenec králův, jenž všem, kdo se s ním stýkali, cítiti dával, jaký vliv na krále má. Kdysi stál hrdý Zděrad s králem a královicem u Svitavy a dívaje se do řeky, pravil ku králi s potupným úsměvem: „Jelikož se Tvůj syn tak rád koupá, mohl by si zde u samé vody stan svůj postaviti!“ Na tato potupná slova odešel mlčky královic a přemýšlel o pomstě. Druhého dne na úsvitě pozval Břetislav Zděrada k sobě na poradu. Když tento přicházel, vyšel mu královic vstříc, obořil se naň řka: „Poslušnosť, kterou Tobě ve vojsku otce svého zavázán jsem, Ti vypovídám!“ Na to hodil mu svou železnou rukavici v tvář a obrátil svého koně. V tom přihnalo se několik mladíků z družiny královicovy a svými kopími Zděrada zavraždili. Král velice tím jsa zarmoucen, dal Zděrada na místě tom pochovati.

δ) Nejapná pověsť o posledním pánu z Boskovic vypravuje: Jan Šembera z Boskovic byl veliký podivín; jeho otec, Václav Šembera, odkázal prý, kdyby jeho rod vymřel,

své statky klášteru Minoritskému. Jan Šembera, jenž jen dcery měl, chtěl po smrti otce svého tento jeho odkaz zrušiti, by svým dcerám dědictví zachoval. Zavolal prý kvardiana od Minoritův k sobě, by s ním závěť spořádal. Když ten se dostavil, prohlédl Šembera spisy a hodil je do ohně, čímž dcerám svým dědictví zachránil. Dále se vypravuje: Když Šembera zemřel, uchvátil prý zlý duch jeho duši a vletěl s ní Obřanskou jeskyní, Šemberovou zvanou (na Hádech) do pekla. Za trest jezdí prý nyní Šembera každého dne o půlnoci jako černý, oheň ršící oř z domu, v němž v Brně přebýval, nesa ďábla, jenž ho často ke kostelu Minoritskému obrací, by ho tak pohledem tím mučil.

ε) Dva zbrojnoši Albrechta Trautenbergra, pána hradu Trutnovského, posláni byvše vyhledat lomu kamenného, zaslechli v houští lesním tesklivý křik krkavce. Jdouce po hlase, spatřili v ohromné jeskyni jehličím zakryté krkavce poletujícího a nestvůru hroznou mezi mrchami a kostrami si hovící a jedovatým svým dechem jeskyni otravující. Vrátivše se, vypravovali pánu svému, co byli viděli. Tento vydal se hned se svou družinou na místo naznačené, dal sestrojiti past ze silných kmenův a tuto s živým teletem před otvor jeskyně spustiti. Drak vrhl se na zvíře, pohltil je, ale uvázl až po hlavu a ocas v pasti, načež strašlivě řváti a řáditi počal, až se Albrecht obával, že nestvůra past rozdrtí; proto dal ještě větší udělati a touto celé zvíře sevříti. Pak byl kolkolem oheň prudký založen a drak udušen; maso jeho zakopáno, kůže na slunci usušena, vycpána a ve věži na hradě Trutnovském pověšena. Když brzy na to český vévoda Oldřich vladyky a župany moravské do Brna povolal, vzal Albrecht vycpanou nestvůru s sebou, by ji vévodovi daroval. V Brně byl drak ten na veřejném náměstí na odiv vystaven, načež Oldřichovi darován, který ho ve dvoře radnice Brněnské na řetězích pověsiti dal a Trutnovu dovolil obraz jeho do znaku svého vzíti

Že drak onen r. 1020. u Trutnova zabit a měšťany

sem donešen byl a že Trutnovu za to dovoleno ve znaku svém obraz jeho nésti, pravdě se nepodobá, ač Trutnov podobný znak má.

ζ) Kolo Brněnské prý dle pověsti kolář v Lednici Jiří Birk dne 14. května 1636. ze dřeva jím o 6. hodině ranní skáceného nejen zhotovil, ale také ještě téhož dne do 6. hod. večerní do Brna přikutálel a tak určených 12 tolarů vyhral.

η) Hlava ona náleží prý příbuznému kteréhos radního, jenž od lidu ze msty uškrcen byl.

Černá pole
Lušánky
II.
I.
III.
IV.
N
Svratka
Svitava
Komárov